Algarvulisuse testid

Sven Laur
swen@math.ut.ee

Tartu Ülikool

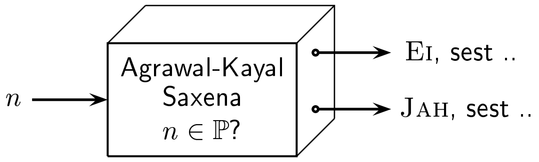

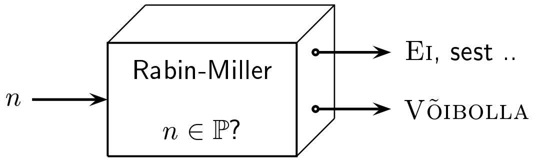

Mõistete ja teadmiste kogumine

3. sajand e.m.a. Eukleides

– algarvulisuse mõiste
– suurima ühisteguri leidmise algoritm
– aritmeetika põhiteoreem

Teoreem (Fermat 1640).
Kui arv p on algarv, siis iga naturaalarvu a korral vahe $a^p - a$ jagub arvuga p.

□ Tõestati Euleri(1736) ja Leibnitzi(1683) poolt.

Teoreem (Gauss 1792).
Algarvude arv $\pi(x)$ intervallis $[0, x)$ on asümptootiliselt ekvivalentne suurusega $x/\ln x$,

□ Tõestus 1896.a. Hadamard ja de la Vallée-Poussin.

Teoreem (Bertrand 1845).
Iga naturaalarvu $n > 3$ korral leidub lõigus $[n, 2n-2]$ vähemalt üks algarv.

□ Tõestus 1851.a. Tšebõšev.

Tänapäevased algarvutestid

- 1976. Diffie ja Hellmani võtmevahetusprotokoll.
  1977. Rivest, Shamiri ja Adleman RSA.

  – Praktiline vajadus suurte algarvude leidmiseks.

- 1977. Solovay ja Strassen tõenäosuslik algoritm
  – algarvu korral PRIME
  – kordarvu korral tõenäosusega vähemalt $1/2$ COMP
  – ei genereeri algarvulisuse tõestust
  – keerukus $\widetilde{O}(\log^2 n)$

- 1975-1980 Rabin-Milleri tõenäosuslik algoritm
  – algarvu korral PRIME
  – kordarvu korral tõenäosusega vähemalt $3/4$ COMP
  – ei genereeri algarvulisuse tõestust
  – keerukus $\widetilde{O}(\log^2 n)$

- 2002. Agrawal-Kayal-Saxena det. algoritm
  – algarvu korral PRIME
  – kordarvu korral COMPOSITE
  – genereerib alg- ja kordarvulisuse tõestused
  – garanteeritud keerukus $\widetilde{O}(\log^{12} n)$
  – arvatav keerukus $\widetilde{O}(\log^6 n)$

Asetus keerukusklasside suhtes

- 70-nendate alguse levinud arusaam keerukusklasside vahekorrast.

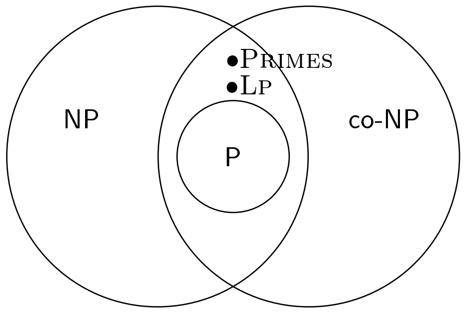

- 1979. Khatšjan elliptiline lahendusmeetod LP -ülesande lahendamiseks, st. LP ∈ P.

- 1976. Milleri polünomiaalne algoritm eeldusel kehtib ERH.

- 2002. Agrawal, Kayal ja Saxena näitasid, et PRIMES ∈ P.

Sertifikaadi mõiste

Väite tõestamine jaguneb
- tõestuse idee osimine
- tõestuse genereerimine
- tõestuse kontrollimine kolmanda osapoole poolt

Kui algoritm annab välja vaid vastuseid Jah ja Ei
- pole võimalik vastust kontrollida
- vigade korral tuleb otsast alustada

Definitsioon. *Sertifikaadiks nimetatakse algoritmi väljundit, mis võimaldab vastust kontrollida, ilma et peaks kordama arvutusi täies mahus.*

- ☐ Sertifikaat põhineb harilikult mingil teoreemil.
- ☐ Sertifikaatide leidmise ja kontrollimise efektiivsus määrab ära algoritmi efektiivsuse.
- ☐ Keerulist probleemi lahendusalgoritm
  - potensiaalsete sertifikaatide genereerija
  - sertifikaadi kontrollija

Fermat-Euleri test

Teoreem.
Naturaalarv n kordarv parajasti siis, kui leidub arv $a \in \mathbb{Z}_n^*$ nii, et $a^{n-1} \not\equiv 1 \mod n$.

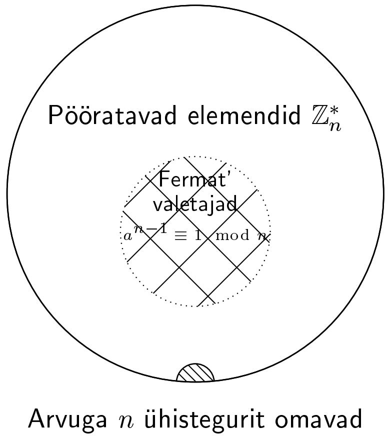

- Carmichaeli arvud muudavad testi kasutuks.

Rabin-Milleri test

Teoreem.
Kui naturaalarvu n lahutusega $n-1 = 2^k r$ (r on paaritu) korral leidub $a \in \mathbb{Z}_n^*$, mis täidab tingimusi

$$\gcd(a,n) = 1$$
$$a^r \not\equiv 1 \mod n$$
$$a^{2^i r} \not\equiv -1 \mod n, \qquad i = 1, \dots, k-1$$

siis n on kordarv.

- Arvutades a^{n-1} tekib järjestikune ruutude jada

$$a^r, a^{2r}, a^{4r}, \dots, a^{2^{k-1} r}, a^{n-1} \equiv 1.$$

- Korpuses $\mathbb{Z}_p$ on igal arvul ülimalt kaks ruutjuurt.
- Kui jadas 1 eelnev arv pole ± 1, siis on n kordarv.
- Test väljastab iga kordarvu korral Prime tõenäosusega tõenäosusega vähem kui 1/4.

Lihtne algarvulisuse sertifikaat

Teoreem. *Olgu naturaalarvud a ja n ühistegurita, siis n on algarv parajasti siis, kui kehtib modulaarne võrdus*

$$(x-a)^n \equiv x^n - a^n \mod n.$$

Tõestus.
Tarvilikkus. Kui n on algarv.

- Fermat' väikesest teoreemist $a^n \equiv a \mod n$.
- Iga $k \neq 0$ ja $k \neq n$ korral

$$n \,\Big|\, \binom{n}{k} = n \frac{(n-1)\cdots(n-k+1)}{k(k-1)\cdots 1}$$

Piisavus. Olgu teguri q aste arvus n on k.

- Kui $k = q$, siis

$$q^k \nmid \binom{n}{q} = \frac{n(n-1)\cdots(n-q+1)}{q(q-1)\cdots 1}$$

□

Mõned järeldused

- Kongruentsvõrrandi kontrollimine võtab $\Omega(n)$ elementaaroperatsiooni.
- Selle põhjuseks on polünoomide astme tõkestamatu kasv.
- Võrrandis $(x-a)^n \equiv x^n - a^n \pmod{n,\ x^r - 1}$ kasvab aste kuni arvuni r.
- Eesmärgiks on leida sobiv $r = O(\mathrm{poly}(\log n))$, nii et kongruentsvõrrand kehtiks vaid algarvude korral.
- Ühest võrrandist ei piisa, kuid leidub sobilik võrrandite süsteem.

Agrawal-Kayal-Saxena algoritm

Sisend: naturaalarv $n > 1$.
Väljund: PRIME või COMPOSITE.

*** Eraldame naturaalarvude täisastmed ***
if $(\exists a, b \in \mathbb{N} :\ a^b = n)$ **return** COMPOSITE;
$r = 2$;
*** Otsime Agrawal-Kayal-Saxena setrifikaati ***
while $(r < n)$
{
  *** Kui $\gcd(n, r) \neq 1$, siis on n kordarv ***
  *** Selle sündmuse tõenäosus on kaduvväike ***
  if $(\gcd(n, r) \neq 1)$ **return** COMPOSITE;
  *** Kontrollime, kas r on sobib sertifikaadiks ***
  if $(r \in \mathbb{P})$
  {
    $q = P(r-1)$;
    if $(q \geq 4\sqrt{r}\log n$ **and** $n^{(r-1)/q} \not\equiv 1 \mod r)$ **break**;
  }
  $r = r + 1$;
}
*** Kontrollime saadud sertifikaati ***
for $a = 1$ **to** $\lfloor 2\sqrt{r}\log n \rfloor$
{
  *** Kui n on algarv, siis $a^n \equiv a \mod n$ ***
  if $((x-a)^n \not\equiv x^n - a \pmod{n, x^r - 1})$
    return COMPOSITE;
}
return PRIME;

Agrawal-Kayal-Saxena sertifikaat

Teoreem.
Olgu meid huvitav naturaalarv n, mis ei ole ühegi naturaalarvu m aste. Kui r on selline algarv, mis rahuldab kolme tingimust:

- *iga algarv $s \leq r$ on arvuga n ühistegurita,*
- *leidub $r-1$ algarvuline tegur $q \geq 4\sqrt{r}\log n$,*
- $q \mid \mathrm{ord}_r(n)$,

siis n on algarv parajasti siis, kui on täidetud kongruentside süsteem

$$\begin{cases} (x-a)^n \equiv x^n - a^n \pmod{n, x^r - 1}, \\ \qquad a = 1, 2, \ldots, \lfloor 2\sqrt{r}\log n \rfloor. \end{cases}$$

TÕESTUS
TARVILIKKUS. Iga algarv rahuldab AKS-testi.

PIISAVUS. Selleks näitame, et kordarv, mis rahuldab AKS-testi on algarvu aste. Seda tehakse läbi kongruentside.

?

Genereeritud alamrühm

- Leidub n selline algarvuline tegur p nii, et $q \mid d = \mathrm{ord}_r(p) \quad \Rightarrow \quad q \leq d$.
- Polünoomi $x^r - 1$ iga taandumatu teguri $h(x)$ üle $\mathbb{F}_p$ aste on d.
- Tekib lõplik korpus $\mathbb{F}_p[x]/(h(x))$ elementide arvuga p^d.
- Vaatleme elementide $x - a$ poolt genereeritud multiplikatiivset rühma

$$G = \left\{ \prod_{i=1}^{l} (x-i)^{\beta_i} \mid 0 \leq \beta_i, i = 1, 2 \ldots, l \right\}$$

- AKS-testis olevad lineaarpolünoomid $x - a$ ei saa mooduli p järgi kokku langeda

$$\begin{aligned} & a_i \equiv a_j \mod p \\ \Rightarrow\quad & p \mid \gcd(a_i - a_j, n) \text{ ja } |a_i - a_j| < r \end{aligned}$$

- Vastuolu r esimese tingimusega.

Alamrühma generaatorpolünoom

- Alamrühma G genererib $\lfloor 2\sqrt{r}\log n\rfloor < q < r < p$ erinevat polünoomi.

Lemma. *Olgu r ja p algarvud ning $d = \operatorname{ord}_r(p)$. Kui $h(x)$ on polünoomi $x^r - 1$ taandumatu tegur üle $\mathbb{F}_p$, siis $l < p$ erineva lineaarpolünoomi $x - a_i$ üle $\mathbb{F}_p$ poolt genereeritud rühm*

$$G = \left\{ \prod_{i=1}^{l} (x - a_i)^{\beta_i} \mid 0 \le \beta_i, i = 1, 2 \ldots, l \right\}$$

on korpuses $\mathbb{F}_p[x]/\big(h(x)\big)$ tsükliline ja selle elementide arv $\#G > \left(\frac{d}{l}\right)^l$.

- Seega leidub G generaatorpolünoom $g(x)$ ning selle järk on

$$d_g \ge \left(\frac{q}{l}\right)^l = \left(\frac{4\sqrt{r}\log n}{\lfloor 2\sqrt{r}\log n\rfloor}\right)^{\lfloor 2\sqrt{r}\log n\rfloor} \ge n^{2\sqrt{r}}.$$

- Kuna $d_g \ge n^{2\sqrt{r}}$, siis hakkame otsima sobivat kongruentsi mooduli d_g järgi.

Polünoomi võrdsustate hulk

Definitsioon 1. *Polünoomi $g(x) \in \mathbb{F}_p$ võrdsustajatehulgaks mooduli p ja polünoomi $x^r - 1$ suhtes nimetatakse hulka*

$$I_{g(x)} = \left\{ m \in \mathbb{N}_0 \mid g(x)^m \equiv g(x^m) \big(\operatorname{mod} p, x^r - 1\big) \right\}.$$

Lemma. *Polünoomi $g(x)$ võrdsustajate hulk $I_{g(x)}$ on kinnine korrutamise suhtes.*

Lemma. *Iga täisarvulise kordajatega polünoomi f korral kehtib kongruents $f(x)^p \equiv f(x^p) \mod p$.*

- Generaatorpolünoomi $g(x)$ võrdsustajatehulka kuulub n, sest see on korrutis $x - a_i$ astmetest.

- Arvude n ja p poolt genereeritud hulk on võrdsustajas

$$E = \left\{ n^i p^j \mid 0 \le i, j \le \lfloor\sqrt{r}\rfloor \right\} \subseteq I_{g(x)}.$$

- Hulgas E on rohkem kui r elementi, seega leiduvad paarid

$$n^{i_1} p^{j_1} \equiv n^{i_2} p^{j_2} \mod r, \qquad i_1 \ne i_2 \text{ või } j_1 \ne j_2.$$

Mooduli vahetus

- Meil on olemas kongruents mooduli r järgi

$$n^{i_1} p^{j_1} \equiv n^{i_2} p^{j_2} \mod r, \qquad i_1 \ne i_2 \text{ või } j_1 \ne j_2.$$

aga vaja on kongruentsi mooduli d_g järgi.

Lemma 1.
Olgu nullist erineva polünoomi $g(x) \in \mathbb{F}_p[x]$ järk d_g korpuses $\mathbb{F}_p[x]/\big(h(x)\big)$, kus $h(x) \mid x^r - 1$, ning $m_1, m_2 \in I_{g(x)}$, siis kongruentsist $m_1 \equiv m_2 \mod r$ järeldub $m_1 \equiv m_2 \mod d_g$.

TÕESTUS.
- Kuna $m_1 \equiv m_2 \mod r$, siis $m_2 = kr + m_1$.

$$\begin{aligned} \Rightarrow \quad & g(x)^{m_2} \equiv g(x^{m_2}) \ \big(\operatorname{mod} p, h(x)\big) \\ & x^{kr} \equiv 1 \mod x^r - 1 \\ \Rightarrow \quad & g(x^{m_1 + kr}) \equiv g(x^{m_1}) \ \big(\operatorname{mod} p, h(x)\big). \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} & g(x)^{m_1} g(x)^{kr} \equiv g(x)^{m_2} \equiv g(x^{m_1}) \ \big(\operatorname{mod} p, h(x)\big) \\ \Rightarrow \quad & g(x)^{kr} \equiv 1 \ \big(\operatorname{mod} p, h(x)\big). \end{aligned}$$

- Järgu omadustest $d_g \mid kr = m_2 - m_1$. □

Oodatud vastuolu

- Teame, et polünoomi $g(x)$ järk $d_g \ge n^{2\sqrt{r}}$

- Teame, et kehtib kongruents

$$n^{i_1} p^{j_1} \equiv n^{i_2} p^{j_2} \mod d_g \quad i_1 \ne i_2 \text{ või } j_1 \ne j_2.$$

- Kuna $0 \le i_1, i_2, j_1, j_2 \le \lfloor\sqrt{r}\rfloor$, siis

$$p^{j_1}, p^{j_2} < n^{\sqrt{r}} \qquad\qquad n^{i_1}, n^{i_2} \le n^{\sqrt{r}}$$

- Seega on kongruentsi vasak ja parem pool väiksemad kui d_g.

- Kongurents taandub võrduseks

$$n^{i_1} p^{j_1} = n^{i_2} p^{j_2} \quad \Rightarrow \quad n^{i_1 - i_2} = p^{j_2 - j_1}$$

- Vastuolu n on algarvu p aste.

□

Sertifikaadi leidumine

Teoreem.
Leiduvad positiivsed konstandid c_1, c_2 ja n_0 nii, et iga naturaalarvu $n > n_0$ korral
• *leidub intervallis $[c_1 \log^6 n, c_2 \log^6 n]$ algarv r, mille korral*
• *$r-1$ omab algarvulist tegurit $q \geq 4\sqrt{r}\log n$,*
• *q jagab n järku $\mathrm{ord}_r(n)$.*

- ☐ Läbi tuleb vaadata lõik, mis on polünomiaalne arvu n pikkusest $\log n$ ja milles olevate arvude pikkus on $O(\log\log n)$
- ☐ See tähendab, et otsimiseks võib kasutada eksponentsiaalse keerukusega algoritme.
- ☐ Kui pole täidetud sertifikaadi esimene tingimus on arvul päristegur.
- ☐ Tõestus põhineb kahel arvuteoreetilisel hinnangul.

Vajalikud teoreemid

Teoreem.
Tähistagu $P(n)$ suurimat arvu n algarvulist tegurit, siis leiduvad konstandid $\varepsilon > 0$ ja $n_0 \in \mathbb{N}$ nii, et kõigi $x \geq n_0$ korral järgmise hulga

$$\mathcal{Q}_x = \left\{p \in \mathbb{P} \mid p \leq x,\ P(p-1) > x^{2/3}\right\}$$

elementide arv $\#\mathcal{Q}_x \geq c\frac{x}{\log x}$.

Teoreem.
Tähistagu $\pi(n)$ algarvude arvu, mis on väiksemad kui n. Siis iga $n \in \mathbb{N}$ kehtivad võrratused

$$\frac{n}{6\log n} \leq \pi(n) \leq \frac{8n}{\log n}.$$

Tõestus ise

- Tõestuseks vaatame peaaegu sobivate algarvude hulka

$$\mathcal{R} = \Big\{r \in \mathbb{P} \,|r \in [c_1 \log^6 n, c_2 \log^6 n],$$
$$P(r-1) > (c_2 \log^6 n)^{2/3} > r^{2/3}\Big\}.$$

- Hindame alt hulga $\mathcal{R}$ elementide arvu

$$\begin{aligned}\#\mathcal{R} \geq& \#\mathcal{Q}_{c_2\log^6 n} - \pi(c_1 \log^6 n)\\ &\dots\\ \geq& c_3\frac{\log^6 n}{\log\log n},\ \text{kus } c_3 > 0.\end{aligned}$$

- Tähistame $x = c_2 \log^6 n$ ja vaatame korrutist

$$\Pi = (n-1)(n^2-1)\cdots(n^{\lfloor x^{1/3}\rfloor}-1).$$

- Selles on vähem kui $\log\Pi \approx x^{3/2}\log x = O(\log^5 n)$ tegurit.
- Hulgas $\mathcal{R}$ on $\widehat{O}(\log^6 n)$ elementi.

Sertifikaadi kontrollimise keerukus

Teoreem.
Olgu r algarv intervallist $[c_1 \log^6 n, c_2 \log^6 n]$, siis kongruentside süsteemi

$$\begin{cases}(x-a)^n \equiv x^n - a^n \pmod{n, x^r - 1},\\ \qquad a = 1, 2, \dots, \lfloor 2\sqrt{r}\log n\rfloor.\end{cases}$$

kontrollimiseks kulub $\widetilde{O}(\log^{12} n)$ elementaaroperatsiooni.

Tõestus. Anname ülehinnangu.

- Tsüklit läbitakse $O(\log^4 n)$ korda.
- Ühe astendamise tegemiseks kulub $O(\log n)$ korrutamist.
- Polünoomi korrutamiseks kulub $O(r^2) = O(\log^{12} n)$ ringi $\mathbb{Z}_n$ tehet.
- Üks tehe ringis $\mathbb{Z}_n$ võtab $O(\log^2 n)$ elementaar-operatsiooni.
- Kokku seega $O\left(\log^{4+1+12+2} n\right) = O(\log^{19} n)$. ☐

Algoritmi keerukushinnang

Teoreem.
Agrawal-Kayal-Saxena algoritm teeb $\widetilde{O}(\log^{12} n)$ elementaaroperatsiooniga kindlaks, kas naturaalarv n on algarv või mitte.

TÕESTUS.

- Võimalikke mõistlikke astmeid on $\log n$.
- Kasutades kahendotsingut on võimalik leida juure väärtus $O(\log n)$ väärtustamisega.
- Üks väärtustamine võtab ülimalt $O(\log b \log^2 n)$ elementaaroperatsiooni. Kokku $O(\log^{1+1+3} n)$.
- Sertifikaadi otsimisel läbitakse while-tsüklit $O(\log^6 n)$ korda.
- Algarvulisuse kindlakstegemine kirvemeetodiga võtab $O(r^3) = O(\log^{18} n)$ elementaaroperatsiooni.
- Kokku seega $O\Big(\log^{6+18} n\Big) = O(\log^{24} n)$.
- Sertifikaadi kontrollimisel kulub $O(\log^{19})$. □

Arvatav keerukushinnang

Definitsioon.
Kui naturaalarvud r ja $\frac{r-1}{2}$ on algarvud, siis nimetatakse neid Sophie Germain kaasalgarvudeks.

- Kui r ja $\frac{r-1}{2}$ on Sophie kaasalgarvud, siis arvu n järk mooduli r järgi võib olla:
  $+\ 1,\ 2,\ q,\ 2q$
- Ülimalt saab olla $\log(n^2 - 1) \leq 2 \log n$ halba Sophie kaasalgarvupaari.
- Seetõttu väheneb sertifikaadi otsimisel vaadatav vahemik $[2, c_2 \log^2 n]$.
- See omakorda viib summaarse keerukuse $\widetilde{O}(\log^6 n)$.

Loodetav keerukushinnang

Hüpotees.
Kui algarv r ei jaga naturaalarvu n ja kehtib kongruentsvõrdus

$$(x-1)^n \equiv x^n - 1 \pmod{x^r - 1, n}$$

siis kas n on algarv või $n^2 \equiv 1 \mod r$.

- Vaadatav lõik väheneb $[2, 4 \log n]$.
- Kontrollide tuleb vaadata vaid ühte võrdust.
- Keerukuseks tuleks $\widetilde{O}(\log^3 n)$.
- Rabin-Milleri keerukus $\widetilde{O}(\log^2 n)$.